

Hızır Bin Yakub'un Cevāhirü'l-Me'ānī Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme¹

An Evaluation On The Work Called Jevahirul Meani By Hızır Bin Yakub

Bekir DİREKÇİ²

ÖZET

Bu çalışmada Hızır bin Yakub'un hicri 809/ miladi 1406 yılında yazdığı, müstensihî Pir Muhammed bin Musluhiddin'in de hicri 855/ miladi 1452 yılında istinsah ettiği Köprülü Kütüphanesi 153 numarada kayıtlı bulunan Cevāhirü'l-Me'ānī adlı eserin bu nüshası esas alınarak ayrıntılı bir tanıtımı yapılmıştır. Anadolu sahasında yapılan ilk esmā-yı hüsnā şerhini de içeren eserin dinî edebiyat açısından önemi vurgulanmıştır.

ANAHTAR KELİMELER

Hızır Bin Yakub, Cevāhirü'l-Me'ānī, XV. Yüzyıl, Esmā-yı Hüsnā, Eski Anadolu Türkçesi

ABSTRACT

In this study, Cevahirü'l-Me'ani written by Hızır bin Yakub in 809 HC/ 1406 BC and copied by Muhammad bin Mushuhiddin-who was the scribe- in 855 HC/ 1452 BC is elaborately defined being based on the copy that is registered to number 153 at Köprülü Library. The importance of the work, also including the first interpretation of Asma Ul Husna to be made in Anatolia, is emphasized in terms of religious literature.

KEY WORDS

Hızır Bin Yakub, Jevahirul Meani, XV Century, Asma ul Husna, Old Anatolian Turkish

¹ Bu makale, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ana Bilim Dalında hazırlanan ve 30 Haziran 2010 tarihinde savunulan Cevāhirü'l-Me'ānī (Giriş-Dil Özellikleri-Metin-Dizin) başlıklı doktora tezinden özetlenerek hazırlanmıştır. Ayrıca çalışma, SÜ BAP Koordinatörlüğü tarafından da desteklenmiştir (Proje Nu: 09103005).

² Dr., Selçuk Üniversitesi Rektörlüğü Türk Dili Bölümü Öğretim Üyesi.

1. Cevāhirü'l-Me'ānī ve Müellifi

Cevāhirü'l-Me'ānī, müellifi Hızır bin Yakub tarafından hicri 809/ miladi 1406 yılında yazılan, müstensihî Pir Muhammed bin Musluhiddin tarafından hicri 855/ miladi 1452 yılında istinsah edilen bir eserdir. Çalışmaya esas teşkil eden nüsha, 23a / 97a varakları arasında Esmā-yı Hüsnā³ şerhini de içeren Köprülü Kütüphanesi 153 numarada bulunan nüshadır.

Eseri, Agah Sırrı Levent “Türkiye Kütüphanelerinde Bulunan Başlıca Esmā-i Hüsnā Şerhleri” adlı yazısında tanıtmıştır: *Yazarı bilinmeyen Cevāhirü'l-Me'ānī (Esmā-i Hüsnā şerhi), yazıldığı tarih: H. 805/M.1402* (Levend, 1972: 50). Dinî niteliği olan ve öğretici yönü dikkat çeken bu eser Anadolu sahasında yapılan ilk Esmā-yı Hüsnā şerhini de içermesi bakımından dikkate değerdir.

Üzerinde çalıştığımız nüsha, on beş nüshasını tespit ettiğimiz eserin Köprülü Kütüphanesi'nde 153 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Eser günümüze kadar çok iyi bir şekilde korunmuştur ve tam bir nüshadır. Güzel bir harekeli nesihle yazılan nüshada müellifin adı geçmemektedir.

On beş nüshasını tespit edebildiğimiz Cevāhirü'l-Me'ānī ve müellifi hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır.

Cevāhirü'l-Me'ānī 15. yüzyılın ilk yarısında Hızır bin Yakub tarafından yazılmıştır. Taranan kaynaklardan -İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Büyük Osmanlı Tarihi isimli eserinde *Hızır bin Yakub'un dinî ve felsefî Siyaset-nâme isimli eseri* (Uzunçarşılı, 1995:557) ifadesi dışında - Hızır bin Yakub hakkında bir bilgiye rastlanmamıştır.⁴

³ Esmā-yı Hüsnā çalışmaları için bkz., Halil İbrahim Şener, Türk Edebiyatında Manzum Esmā-i Hüsnâlar, İzmir Dokuz Eylül Üniv. SBE, Doktora Tezi, İzmir 1985; Nurettin Uzunoğlu; Allah'ın 99 Sıfatı Esmâ-ül Hüsnâ, Ankara, 2004.; İbn İsmâ Saruhâni, Esmâ-i Hüsnâ Şerhi (Hazırlayan Numan Külekçi) Akçağ yay. Ankara, 1995.

⁴ Eser ve müellif hakkında bilgi için taranan kaynaklardan bazıları şunlardır: Ahmed R. Akyürek, Miftâhü'l-Kütüb ve Esâmî-i Müellifin, Bizim Büro Basımevi Yay. Dağ., Ankara, 2000; Ahmet Yıldız, Mecelletü'n-Nisab Fihristi, Selçuk Üniversitesi Vakfı Yay., Konya, 2000; Bağdatlı İsmail Paşa, Hediye'tü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin, Maarif Vekaleti, Maarif Basımevi, İstanbul, 1955; Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, C I-II, İstanbul, 1333; İslam Ansiklopedisi, MEGSB, MEB Basımevi, İstanbul; İslam Ansiklopedisi Türkiye Diyanet Vakfı 1. cilt İstanbul, 1988- 33. cilt İstanbul, 2007; Kâtip Çelebi, Keşfü'z-Zünûn, İstanbul, 1940; Mehmet Ali Aynî, Türk Ahlakçıları, İstanbul, 1939, C 1; Mecdi Mehmed Efendi; Hazırlayan: Abdülkadir Özcan, Şakaik-i Nu'maniye ve Zeyilleri 5 Cilt TK, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989; Nail Bayraktar; Esmâü'l-Müellifin Şöhretler İndeksi, Millî Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 1992; Şemseddin Sami, Kâmûsu'l- A'lâm, İstanbul, 1308; Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire'i Meşahir-i Osmaniye, 4 cilt, 1308-1315; Mustafa Aşkar, Tasavvuf Tarihi Literatürü, İz Yayıncılık, İstanbul, 2006, Abdülbaki Gölpınarlı, Mevlanâ Müzesi Yazmalar Kataloğu, 4 cilt, Ankara, 1967; Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu,(Hazırlayanlar Y.Dağlı, E.N.İşli, C.Serbest, D.F.Türe) YKY, İstanbul, 2001; Ali Rı-

Cevāhirü'l-Meānī, bilim dünyasına ilk defa Blochet⁵ kataloğuyla tanıtılmıştır. Türk bilim âleminde ise ilk defa Fuat Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi adlı eserinde, Blochet kataloğunu referans göstererek tanıtmıştır. *Çelebi Sultan Mehmet zamanında Hızır bin Yakub'un 809'da kelâma ve felsefeye dair telif ettiği Cevāhirü'l-Me'ānī adlı eserini biliyoruz* (Köprülü, 2003:369-370). Şeklindeki cümlesini görüyoruz.

Uzunçarşılı ve Köprülüden sonra da eserin Hızır bin Yakub tarafından yazıldığını zikredenler Hasibe Mazioğlu⁶ ile Mustafa Özkan⁷ da kaynak olarak Blochet katalogunu gösterirler.

Dinî ve tasavvufî bir nitelik taşıyan eser; ruhların tanınması, mükellefe en başta vacip olan işler, ruhların yaradılışı, Âdem peygamber'in yaradılışı, melik ve vezirlerin edepi hakkında başlıkları içeren beş bölümden oluşmaktadır. Eserin ikinci bölümünde Anadolu sahasında yazılmış en eski Esmâ-yı Hüsnâ şerhi de yer almaktadır. Eser, 15. yüzyılda yaşayan Türklerin dinî ve tasavvufî kültür dünyasını göstermesi açısından önemlidir.

Cevāhirü'l-Meānī'nin nüsha sayısının çok olması, esere değer verildiğinin ve çok okunan bir eser olduğunun göstergesi kabul edilebilir.

2. ESERİN ADI VE YAZILIŞ AMACI

Kelime anlamı olarak, *Cevher* kelimesinin çokluk şekli olan *Cevāhir* kelimesine sözlüklerde “1. Cevherler. 2. Elmas zümrüt, pırlanta gibi değerli taşlar.” (Ayverdi, 2006: 479), “1. Cevherler, Elmaslar, kıymetli taşlar. 2. mayalar, özler (Devellioğlu,1993: 137), “Elmas, yakut gibi değerli taşlar, mücevher” (Türkçe Sözlük, 1998:399), 1. Pırlanta, elmas yakut gibi değerli taşlar; mücevher, 2. mayalar, özler 3. cevhere benzer; parlak (Çağbayır, 2007: 784), “*Cevāhir*, cevherler, kıymetli taşlar” (Parlatır, 2006: 249), şeklinde karşılıklar verilmiştir. *Meānī*, *Maānī* ise “1. manalar, anlamlar. 2. eski edeb. Düzgün ve yerinde söyleme kurallarını öğreten belagat ilminin sözün hâle uygunluğunu bahseden bölümü. (Ayverdi, 2006: 1884), “manalar” (Devellioğlu, 1993: 557), “1. Anlamlar; manalar, 2. Cümle yapısını ve sözün amaca uygunluğunu inceleyen bilim dalı, 3. söz inceliği; güzel söz; şiir.” (Çağbayır, 2007:

za Karabulut, Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesindeki Türkçe Farsça Arapça Yazmalar Kataloğu, Ankara, 1995; Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, İstanbul, 1983. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Yusuf Ağa Kütüphanesi ve Koyunoğlu Şehir Müze ve Kitaplığında bulunan eserlerin listesi de taranmıştır. Bu kaynaklar dışında aşağıda ağ adresleri verilen veritabanları da sorgulanmış ancak herhangi bir kayda rastlanmamıştır: www.yazmalar.gov.tr, www.mkutup.gov.tr, www.yok.gov.tr, www.suleymaniye.gov.tr, www.isam.org.tr, www.ekutuphane.net, www.kutup.org

⁵ E. Blochet, *Catalogue des manuscrits turcs*, Paris, tarihsiz, I, Supp. 499.

⁶ Hasibe Mazioğlu, Türk Ansiklopedisi, Meb. Yay., Ankara, 1983, C. 32, s. 99.

⁷ Mustafa Özkan, Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 81.

2995), “1. manalar, 2. Belagat ilminin üç asli konusundan biri.” (Parlatır, 2006: 982) demektir. Eserin içeriği de göz önünde bulundurularak *Cevāhirü'l-Meānī* tamlamasına *mana cevherleri* şeklinde bir karşılık verilebilir.

Hızır bin Yakub, *Cevāhirü'l-Meānī*'yi yazarken ayetlerden, çeşitli tefsirlerden, hadislerden, rivayetlerden ve hikmetlerden yararlanmıştı.

Allahın rızasına kavuşmak, eseri okuyanların Allah'ın büyüklüğünü anlamalarını ve kendisini hayır dua ile anmalarını sağlamak amacıyla bu eseri kaleme almıştır. Müellif eserin yazılış amacını şöyle ifade eder:

“*Faşl-ı fī Beyān-ı Sebeb-i Te'lif-i Hāzā'l-Kitāb...*

... *tuḥfe viribidüm Haḫ Ta'ālā Ḥazretinüñ 'ināyeti bī-illetden ve kerem-i bī-nihāyetinden ümīzdür ki bu kitāb-ile anı müntefī' eyleye ve gönüllerde ve nazarlarda merḡūb eyleye...5a/4-6b/2*

Hızır bin Yakub, 6b/2-3'te “*bu kitābuñ adın Cevāhirü'l-Me'ānī ad virdüm*” cümlesiyle eserinin tam adını söyler.

Eserin içeriği dikkate alındığında müellifinin ayet, hadis ve tasavvuf gibi dinî konularda yetkin olduğunu söylemek gerekir. Konular işlenirken gerektikçe ayetlere ve hadislere müracaat edilmiştir. Nakledilen hadislerin çokluğu ve ayetlerin mealleriyle birlikte verilmesi müellifin bu konulara vâkıf olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca metinde bazı eserlere yapılan göndermeler ve bu eserlerden yapılan alıntılar da müellifin bu kaynakları bildiğini göstermektedir.⁸ Bütün bu bilgiler Hızır bin Yakub'un iyi bir tahsil gördüğünün kanıtları olarak karşımıza çıkmaktadır.

3. ÇALIŞMAYA KONU OLAN NÜSHANIN ÖZELLİKLERİ

Kâğıt türü	: Aharlı
Ölçü	: 17x13 (14x9) cm.
Varak sayısı	: 125
Telif tarihi	: Hicri 809/ Miladi 1406
İstinsah tarihi	: Hicri 855/ Miladi 1452
Yazı çeşidi	: Harekeli nesih

⁸ Metinde geçen eser adları: *Fevāülhu'l-Cemāl* Necmüddin Kübrâ, *Fusûs-ül-Hikem* Muhyiddin-i Arabî, *El-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil* Zemahşerî, *Lema'ât* Fâhru'd-dîn-i Irâkî, *Tefsîr-i Kebîr*, *Levâmi'u'l-Beyyinât* Fâhre'd-dîn-i Râzî, *Mevâkıf-ı Kelâm* Kadı Adudiddin El-İcî, *El-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûbi't-Te'vil* Zemahşerî, *El-Keşf an Minhâci'l-edille* İbn Rüşd, *El-Maksadü'l-esnâ fi Şerhi Esmâ'illâhi'l-Hüsnâ* İmam-ı Gazali, *El-Emedü'l-Aksâ* Ebû Bekir ibnü'l-Arabî.

Satır sayısı : 13

Cilt : Kahverengi deri. Cilt bozulmuş. Bazı sayfalar kopuktur.

Nüshanın Diğer Özellikleri

Metinde, *hikâye, şiir, beyit, sual, cevap, nükte, nazım, latife, nasihat, hikmet, hazzul'l-abd, amma, ve dahi, rivayet ve mesela* kelimelerini yazmakta, sıra sayılarını göstermede, bölüm başlığı olarak değerlendirilebilecek ifadelerde, ayet ve hadislerde, kişi ve eser adlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır.

Eser sahibine ait herhangi bir kayıt veya mühür yoktur. Nüshanın ilk ve son sayfalarına Köprülü Mehmed Paşa vakıf mührü basılmıştır.

4. CEVĀHİRÜ'L-ME'ĀNĪ'NİN KONUSU VE BÖLÜMLERİ

Eserine 93 beyitlik bir kasideyle başlayan müellif bu şiirin sonunda sebab-i te'lif-i kitap kısmını yazmıştır. Bu bölümde eserin adını, telif tarihini ve bāblarının başlıklarını belirtmiştir.

Cevāhirü'l-Meānī, yazarının sebab-i telif kısmında sıraladığı gibi beş bābdan oluşmaktadır:

El-bābu'l-evvel fī ma'rifeti'n-nefs,

El-bābu's-şānī fī evvel-i mā vecebe 'alā'l-mükellefī,

El-bābu's-şālīs fī fiṭrati'l-ervāhī,

El-bābu'r-rābi'u fī fiṭrati Ādem 'aleyhi's-selām,

El-bābu'l-ḥāmis fī ādābi'l-mülük ve'l-vüzerā'

Birinci bābda öncelikli olarak kişinin kendini tanıması gerektiği böylelikle ancak Rabbini tanıyabileceğini, insanın Allah tarafından yaratılma amacının kulluk olduğunu ve bunun bilincine varanların kurtuluşa ereceğini anlatır. Tarihî şahsiyetlerin hayatlarından örneklerle dünyanın geçici olduğu, ayetler, hadisler ve kıssalarla desteklenerek mensur ve manzum bir şekilde tasavvufi olarak anlatılmıştır.

İkinci bābda Davut Peygamberin Allaha insanı niçin yarattığı sualine, Allahın kutsi hadiste ifadesini bulan “Ben gizli bir hazine idim, bilinmeye muhabbet ettim, bilineyim diye mahlûkatı yarattım.”⁹ kutsi hadisinden hareketle mahlukatın yaradılış sebebi ve insanoğlunun imanın altı esasına ikrar getirmesi gerektiği ayet, hadis ve kıssalarla des-

⁹ Geniş bilgi için bkz. Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, TDV Yayınları, Ankara, 2000. s.415.

teklenerak anlatılmıştır. Buluğ çağına erip Allahın varlığına iman etmenin farz olduğu belirtilir. Meleklerle imanı bir ayet ile (Kur’ân, Tahrîm sûresi, 6.) ifade ettikten sonra şu dizelerle açıklamıştır:

*Bunlar olmazlar muhâlif emrûme
Dâ’imâ münkâd olurlar hükmüme*

*Hergiz armazlar üşenmezler yahûd
Gice gündüz durişürler zikrûme 13a/12-13*

Kitaplara ve Peygamberlere iman;

“on şahîfe Âdem peygâmbere viribi-di (4) elli şahîfe Şit peygâmbere viribi-di otuz şahîfe (5) İdrîs peygâmbere viribi-di on şahîfe İbrâhîm (6) Peygâmbere viribi-di Zebûri Dâvûd peygâmbere viribi-di (7) Tevratı Mûsâ peygâmbere viribi-di İncîli ‘Îsâ (8) peygâmbere viribi-di Furkânı Muhammed-i Muştafâya viribi-di 13b/3-8” şeklinde ifade eder. Peygamberlerdeki nebi ve resul farkını gerekçeleriyle anlatarak peygamberler arasındaki zaman farkını ortaya koyar. Peygamberlerin Cebrail ile olan görüşme sayılarını verir.

Kıyamete iman anlatılır. Kıyamet günü tasvir edilerek arasat, sırat, cennet ve cehennem ayrıntılı bir şekilde anlatılır. Her şeyin Allaktan geldiği, kaza ve kadere imanın farz olduğu da vurgulanır.

Allah’ın esmasını tasdik eylemenin vacip olduğu da “*Taîrî ta’âlânunî toksan toktuz adı vardur her (3) kim ol adları şayar-ısa uçmağa gire didi 22a/2-3*” eserin en hacimli kısmını oluşturan Esmâ-yı Hüsnâ kısmı ayrıntılı olarak mensur biçimde anlatılmıştır. Mensur olarak anlatılan hemen hemen her esmanın nihayeti manzum bir biçimde özetlenmiştir. Eksiksiz olarak Esmâ-yı Hüsnâ’nın 99’u da “*Allâh, Er-Raḥmân, Er-Raḥîm, El-Melik, El-Ḳuddûs, Es-Selâm, El-Mü’min, El-Müheymin, El-‘Azîz, El-Cebbâr, El-Mütekebbir, El-Hâlık, El-Bâri’, El-Muşavvir, El-Ġaffâr, El-Ḳahhâr, El-Vehhâb, Er-Rezzâk, El-Fettâh, El-‘Alîm, El-Ḳâbîz, El-Bâsiṭ, El-Hâfîz, Er-Râfi’, El-Mu’izz, El-Müzill, Es-Semî’, El-Başîr, El-Hakem, El-‘Adl, El-Laṭîf, El-Habîr, El-Halîm, El-‘Azîm, El-Ġafûr, Eş-Şekûr, El-‘Aliyy, El-Kebîr, El-Hafîz, El-Muḳtî, El-Ḥasîb, El-Celîl, El-Kerîm, Er-Raḳîb, El-Mucîb, El-Vâsi’, El-Hakîm, El-Vedûd, El-Mecîd, El-Bâ’is, Eş-Şehîd, El-Haḳḳ, El-Vekîl, El-Ḳaviyy, El-Metîn, El-Veliyy, El-Ḥamîd, El-Muḥşî, El-Mübdi’, El-Mu’îd, El-Muḥyî, El-Mumît, El-Hayy, El-Ḳayyûm, El-Vâcid, El-Mâcid, El-Vâhidü’l-Eḫad, Eş-Şamed, El-Ḳâdir, El-Muḳtedir, El-Muḳaddim, El-Mu’ahḫir, El-Evvel, El-Âḫir, Eż-Zâhir, El-Bâṭın, El-Vâlî, El-Müte’âlî, El-Berr, Et-Tevvâb, El-*

Müntakim, El-'Afüvv, Er-Ra'ûf, Mâlikü'l-Mülk, Zü'l-Celâli Ve'l-İkrâm, El-Muqsit, El-Câmi', El-Ganiyy, El-Muğnî, El-Mâni', Ez-Zârr, En-Nâfi', En-Nûr, El-Hādî, El-Bedî', El-Bâkî, El-Vâris, Er-Reşid, Eş-Şabûr 23a/12- 97a/11" eserde öğretilmeye çalışılmıştır. İsimlerin manaları üzerinde durulurken büyük mutasavvıfların görüşlerine sıklıkla müracaat edilmiştir. Esmâ-yı Hüsnâya geçmeden ulemanın (İmam-ı Azam Ebu Hanife, İmam-ı Şafî, Fahreddin-i Razî, Muhyiddin-i Arabî, İmam-ı Gazzalî) ism-i a'zam üzerindeki ihtilafı anlatılmış ve hangi ismin ism-i a'zam olduğu tartışılmıştır.

Üçüncü bâbda ruhların evveli yani yaradılışın evveli üzerinde durulup yaratılan ilk şeyin Hazret-i Muhammed'in nuru olduğu anlatılmıştır. Ayrıca peygamberler içerisinde Hazret-i Muhammed'de diğer peygamberlerin mucizelerinin hepsinin yaşandığı ayrıntılı olarak anlatılmış ve Hz. Muhammed'in "*Mettâ oğlu Yûnus üzerine beni yiglemeñ 100b/2*" Beni Yunus bin Mettâ'ya üstün tutmayın demesini de tevazu olarak yorumlayıp bütün peygamberlerden üstün olduğunu vurgulamıştır. Müellif bu kısmı bir na't-ı şerifle noktalamıştır.

Dördüncü bölümde dünyanın yaradılışında büyük meleklerin Hz. Allah'a toprak getirme hadisesi, o topraktan Hz. Âdem'in balçığının kırk bin yıl yoğrulup yaradılışı ile Hz. Âdemle dünya arasındaki benzerlikler ve meleklerin insanın yaradılışına şaşırmaması anlatılmıştır.

Beşinci bölümde ise meliklerin ve vezirlerin yani idarecilerin uyması gereken edep kuralları sıralanmıştır. Padişahların Allah'ın gölgesi olarak görüldüğü bunun için de yeryüzünde adil hüküm vermeleri gerektiği, çünkü bir saat adaletle hükmetmenin altmış yıllık ibadetten daha sevap olduğu izah edilmiş ayrıca, Hz. Musa'nın, Hz. Süleyman'ın ve Hz. Muhammed'in vezirlerinden bahsedilmiş ve ilk görevlerinin zalimi zulmünden men eylemek olduğu anlatılmıştır.

Eserde zaman zaman peygamberler tarihinde, evliya tezkirelerinde ve ahlak kitaplarında geçen bazı kıssalara da yer verilmiştir.

5. CEVÂHİRÜ'L-ME'ÂNİ'NİN DİLİ VE ÜSLUBU

Yazıldığı dönemin söz varlığını bize yansıtan eser, Türkçenin XV. yüzyıldaki gelişmesini bize sunmasıyla da ayrı bir kıymete sahiptir.

Cevâhirü'l-Me'ânî, didaktik bir eser olduğu için sanat endişesinden uzak bir anlayışla yazılmıştır. Yüz yirmi beş varak hacmindeki bu eserde konular öz bir anlatımla işlenmiştir. Yerine göre bir konu, ayetle, hadisle veya bir şiirle özetlenmiştir. Müellif, bazı hadisleri ve ayetleri zaman zaman kendi anlayışına göre şerhetmiştir. "*Hağ Ta'âlâ*

ğulların sever demek olur nite kim buyurdu ¹⁰ *يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ* *ya'nī diler kim ğullarına ğayrlar virbiye ve eger mevdūd ma'nāsına olursa ya'nī Ğağ Ta'ālā sevülmişdür velilerinüñ gönüllerinde...57a/4-7.*

Eserin dili yazıldığı dönem için sadedir. Fiil cümlelerinin sayısı azdır.

Cevāhirü'l-Me'ānī'de Arapça kelimelerin fazla olması dinî konuların işlenmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Bazen bir kelimenin veya kavramın hem Arapçası hem Türkçesi birlikte kullanılmıştır.

Eserde işlenen konuların ayet, hadis veya kıssalarla pekiştirilmesi, benzer konuların ele alındığı eserlerde de rastlanan bir üslup özelliğidir.

6. ESERİN NÜSHALARI

6.1. Süleymaniye Kütüphanesi Birinci Serez 1526/1:

Hāzā Kitābu Cevāhirü'l-Me'ānī ve Mir'atü'l-Me'ānī

225 x175 mm ebatlarındadır. 15 satır, 129 varak. Nesih, siyah meşin cilt, miklepli-dir. Başlıklar, ayetler, hadisler ve özel isimler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Birçok sayfada derkenar olarak Derviş Mustafa Berberü'l-Kādirî adına vakıf kaydı bulunmaktadır. Eser;

Bi'smillāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm

Ğamd ol Allāha kim Raḥmāndur

Hem Raḥīm ü Mün'im [ü Mennān]dur

Yirde gök[de ğük]m anuñdur emr anuñ

Cān u tende luğf anuñdur ğahr anuñ

Kendü zātından-durur aña vücūd

Pes aña lāyık-durur iḥsān u cūd (1b/1-3)

beyitleriyle başlamaktadır. Cevāhirü'l-Meā'nī'nin yazılmaya başlandığı tarih şu şekilde belirtilmiştir: *Muḥarrem ayınıñ evāsıñındaydı sene tis'a ve semāni mie (5a/5-7)*

Eser şu nasihat ile tamamlanmıştır: “*Her kişiye kim rüzigār edeb öğretmeye 'ākil aña zaḫmet çeküp emek itmesün kim zāyi'dür dilerseñ kim ğağ ğaybetüñde eyü söyle-*

¹⁰ Kur'ân, Mâ'ide süresi, 54. “...Allah, onları sever, onlar da Allah'ı sever...”

yeler sen dağı halkuñ ğaybetinde eyü söylegil ve dağı dileseñ kim tamām er olasın her ne kim kendü nefsüñe şanarsın halk nefesine anı şangıl ve dağı dilerseñ kim halkuñ yigregi olasın emegüñi halkdan dirġ itmegil ve's-selām temem-i bi-'avnillāhi Ta'ālā.” (129a/1-8)

6.2. Süleymaniye Kütüphanesi, Tırnovalı 1854/1:

Cevāhirü'l-Ma'ānī

170x121, 120x84 mm ebatlarındadır. 15 satır, 1-90 varak. Nesih, meşin ciltlidir. Başlıklar, ayetler, hadisler ve özel isimler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Kitapta manzum kısımlar ayrıca belirtilmiş kırmızı çizgilerle cetvelenmiştir.

Eser:

Bi'smillāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm

Ḥamd ol Allāha kim Raḥmāndur

Hem Raḥīm ü Mün'im ü Mennāndur

Yirde gökde ḥüküm anuñdur emr anuñ

Cān u tende luḫf anuñdur ḳahr anuñ

Kendü zātından-durur aña vücūd

Pes aña lāyık-durur iḫsānı cūd

beyitleriyle başlamaktadır.

Nüşanın yazılmaya başlandığı tarih şu şekilde belirtilmiştir: “*Muḫarrem ayınuñ evāsıñdayıdı sene tis'a ve semāni miye*” (7b/1-2) Eserin müellifi Hızır bin Ya'ḳūb bu nüşada zikredilmiştir: “*Tañrınuñ hamdinden ve resulünün salavātından soñra bu za'if du'ācı Hızır bin Ya'ḳūb مطرونى Ḥatībī eydür sebep-i te'lif-i kitāb oldur kim...*” (4b-12-13)

Nüşa, Esmā-yı Hüsnādan *Er-Reşid* ismiyle bitmektedir. Er-Reşid'den sonraki isimler ile üçüncü, dördüncü ve beşinci bāblar eserde bulunmamaktadır.

6.3. Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 1380/1:

Hāzā Kitāb-ı Cevāhiri'l-Me'ānī

Nüsha, 196x130, 152x83 mm ebatlarında nesih hatla yazılmış olup 21 satırdan oluşmaktadır. Miklepli ve 38 varaktır. Başlıklar, ayetler, isimler kırmızı mürekkeple yazılmıştır ve diğer nüshalardan farklı olarak harekesiz yazılmıştır. Müellif ve müstensih adı kayıtlı değildir. Nüshanın istinsah tarihi Hicri 1039/ Miladi 1630 dur. “*bu maḳāle biñ otuz toḳuz senesinüñ māh-ı Muḫarremü'l-ḫarāmının evāsıñında-yıdı...*” (1b/14-15)

Nüshanın başı:

“*Bi'smillāhi'r-raḫmāni'r-raḫīm*

Allāh sübhānehū ve Ta'ālā ḫazretlerine ḫamd ü senā ve resūlu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi veselleme şalāt ü selāmdan soñra Ḥaḳ tebāreke ve ta'ālānuñ 'ināyet-i bī-illetinden ve kerem-i bī-nihāyetinden ümiz oldur ki bu 'abd-i za'ifüñ beyānın sehv ü zelil ü ḫaḫā ve halelden maḫfūz eyleye.” şeklindedir.

Eserin bölümleri ve bölümlerin muhtevası yine eserin içinde belirtilmiştir: “Bu eseri beş bāb üzere tertib kıldım. Bāb-ı evvel marifet-i nefis beyanındadır bāb-ı sani evvel vāciḫ beyanındadır bāb-ı salis fitrat-ı ervāḫ beyanındadır bāb-ı rabi hilkat-i insan beyanındadır bāb-ı hamis süluk-i ümera ve vüzera beyanındadır.” (1b/12-14)

Her ne kadar müstensih eserin bölümlerini yazmış olsa da sadece iki bābı kaleme almış diğer bābları yazmamıştır. Başlık olarak da sadece birinci bābın başlığını düşmüştür. (1b-16) Eser ikinci bābda anlatılan Esmā-yı Hüsnā şerhinin muhtasarı ile bitirilmiştir:

“*Esmāü'l-ḫüsnānuñ şerḫini muḫṫaşar kılalum bu 'aziz ve görklü adlaruñ sevābını şerḫ itmege nice füzelānuñ tāḫatleri tāḫ olup 'āciz ve fermānde ḫalmışlar temmetü'l kitāb bi-'avni'llāhi'l-meliki'l-vehhāb.*” (38a-19-20)

6.4. Süleymaniye Kütüphanesi İbrahim Efendi 1854/1

Hāzā Kitāb-ı Cevāhirü'l-Me'ānī Esmāü'l Hüsnā

Nüsha, 211x155, 136x90 mm. 19 satır. 81 varak. İstinsah tarihi Hicri 1167/Miladi 1754 Nesih. Mukavva cilt. Mikleplidir.

Eser:

Bi'smillāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm

Ḥamd ol Allāh'a kim Raḥmāndur

Hem Raḥīm ü Mün'im ü Mennāndur

beytiyle başlamaktadır.

Nüsha isminin, bölümlerinin ve telif tarihinin verildiği bölüm 4b/18- 5a/4 de şu şekilde yer almaktadır:

“...ve bu kitābuñ adın Cevāhirü'l-Me'ānī virdüm ve bünyādını biş bāb üzerine vaz' eyledüm bāb-ı evvel fī ma'rifeti'n-nefs (5) bābu's-sānī fī evvel mā vecebe 'ale'l-mükellefi bābu's-sāliš fī fiṭrati'l-ervāhi (6) bābu'r-rābi' fī fiṭrati Ādem 'aleyhi's-selām (7) bābu'l-ḥāmis fī edebi'l-mülük ve'l-vüzerā ve bu mākālātuñ fütūḥımuñ fetḥi muḥarrem ayınuñ evāsıñdaydı sene tis'a ve semāni mi'e...”

6.5. Süleymaniye Kütüphanesi Şehid Ali Paşa, 2807/2:

Hāzā Kitābu Cevāhirü'l-Me'ānī

Nüsha, 205x137, 132x72 mm ebatlarındadır, 47b-110b arasında yer almış ve nesih hatla yazılmıştır. İstinsah tarihi ile müstensihi belli değildir.

Bi'smillāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm

“Ammā Allāhu Ta'ālānuñ ḥamdinden soñra ve seyyidü'l-mürselin Muḥammed-i Muştafānuñ şalavātından soñra bedürüstü işitdüm ki ol maḥbūbu's-selāfin sulṭānu'l-muḥarrebīn Ḥamza Beg muḥibb-i 'ulemādur ve mu'tekid-i fuḳarādur diledüm kim bir tuḥfe viribiyem bilişmegiçün ḥadīs mücibince ki Resül ḥazreti buyurdı kim kıyāmet gününde 'arşuñ çevresinde nürdan minberler turğuralar bir ṭā'ife ol minberlere çıkalar tācları ve ve libāsları nürdan ola” şeklinde başlamıştır.

Nüşanın telif tarihi: *“bu maḳālātuñ fütūḥımuñ fetḥi muḥarrem ayınuñ evāsıñdaydı seb'a tis'a ve semāni mi'e*

Açıldı ḳapusu işbu fütūḥuñ

Sekiz yüz toḳuzında ol Resülün (50a/3-6)” şeklinde verilmiştir.

Nüsha şu beyitlerle tamamlanmıştır:

Şabūr olğıl ki bulasın tarīkat
Şamūt olğıl ki bulasın hakīkat

Țoludur bu kitāb içi hidāyet
Sa‘ādet isteyen dutsun naşīhat (110b/5-8)

6.6. Millî Kütüphane-1: 06 Mil. Yz. FB 381

Kitāb-ı Cevāhirü'l-Me‘ānî

Türkçe harekeli nesih hatla yazılmış olan eser 218x150-150x105 mm. ölçüsündedir. 15 satırlı, I+88 varaktır. Temmet kısmında yazıldığı üzere (88b) 954/1547 Ramazânında yazılmıştır. Söz başları kırmızı mürekkepledir. Kahverengi yıpranmış tamir görmüş meşin sırtlı, üst yüzü kırmızı kâğıt kaplı, alt yüzü şemseli bordo meşin kaplı bir cilt içindedir.

Bi’smillāhi’r-raḥmāni’r-raḥīm

Ḥamd ol Allāha kim Raḥmāndur
Hem Raḥīm ü Mün‘im ü Mennāndur

Medḥi bî-ḥad ḥazretine her nefes
Yirde gökde ol-durur Allāh bes

beyitleriyle başlamaktadır.

Nüsha beş bâbdan oluşmaktadır. Esmā-yı Hüsnā’nın anlatıldığı ikinci bâbda diğer nüshalarda bulunmayan her ismin başında derkenar olarak yazılmış açıklamalar vardır.

Nüşanın başında (1a) Fazlullah bin Mustafa’nın temellük kaydı ve mührü vardır. Müellifi hakkında bilgi yoktur.

Şamūt olğıl ki bulasın hakīkat
Şabūr olğıl ki varasın tarīkat

Țoludur bu kitāb içi hidāyet
Sa‘ādet isteyen dutsun naşīhat (88b)

beyitleriyle sona ermektedir.

6.7. Millî Kütüphane-2: 06 MK Yz. A 8394

Kitâb-ı Cevâhirü'l-Me'ânî

200x145 mm ebatlarında olan nüshanın her sayfasında 13 satır vardır. 233 varak olan nüsha hareketli nesihle yazılmıştır. Başlıklar, ayetler, hadisler, isimler ve Arapça ibareler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Sonradan ciltlenmiştir. Ali bin Hüseyin tarafından Hicri 968/ Miladi 1561 Recep ayında istinsah edilmiştir. Nüsha diğer nüshalara göre daha hacimli olup diğer nüshalarda bulunan manzum kısımlar bu nüshada yer almamaktadır. Farklı bir eser gibi görünen bu nüsha, aynı eserin genişletilmiş bir şeklidir.

Nüshanın başı:

Bi'smillâhi'r-raḥmâni'r-raḥîm

“Kâla'llâhu tebâreke ve te'âla... bilüñ ki Haḡ Ta'âlâ celle ve 'alâ âlim ü 'allâme-y-idi ve bilürdi bu yaratduğı kullarda ba'zınuñ nefsi tâhir-idi ve pâk-idi dünyâyı kabûl itmezlerdi âhîreti kabûl iderlerdi...” cümleleriyle başlamakta ve

“Yâ Rab yir yüzinde bundan ekrem ve efzal kuluñ var mıdur dedi ve Allahu Ta'âlâdan ḡiḡâb geldi kim yâ 'İsâ bir kimesne ümmet-i Muḡammedden bir gün Recebden oruc ḡıtsa ol kulum baña bundan efzaldur dedi.” cümlesiyle de sonlanmaktadır.

6.8. Millet Kütüphanesi Ali Emiri, Şeriyye, 533:

Nüshanın ilk sahifelerinde sonradan yazıldığı anlaşılan “şerḡ-i esmâ-yı ḡüsnâ Türkî” başlığı vardır. 194x134 mm ebatlarında olan bu eserin her sayfasında 15 satır vardır. 110 varak olan bu eser, nesih hatla yazılmış ve mukavva ciltlidir. Başlıklar, ayetler, hadisler ve özel isimler kırmızı mürekkepledir. Nüshanın muhtelif sayfalarında Diyarbakırlı Ali Emirî'nin temellük mührü bulunmaktadır.(1a- 47b-110b gibi) Üzerinde çalıştığımız nüshada olduğu gibi bu nüshada da eserin istinsah tarihi 855/1452 yılıdır, *“temmetü'l-kitâb harer-i aslıhü fî sene ḡams u ḡamsîn ve şemâni mietü...”* (110b) eserin te'lif tarihi *“Muḡarrem ayınuñ evâsıḡında sene tis'a ve semâni mietü”* şeklinde belirtilmiştir. (6a/7-8)

Eser:

Bi'smillâhi'r-raḥmâni'r-raḥîm

ḡamd ol Allâha kim Raḡmândur

Hem Raḡîm ü Mün'im ü Mennândur

*Medh-i bî-ḥad ḥazretine her nefes
Yirde gökde ol-durur Allāh bes*

*Pādişāhdur kim aña yoḡdur vezīr
Salṭanat anuñdur oldur bî-nazīr*

beyitleriyle başlamakta ve:

*Sa'ādet isteyen ʔutar şerī'at
Şerī'at bekleyen bulur ʔarīḳat*

*ʔoludur bu kitāb iḳi hidāyet
Sa'ādet ehli işidür naşīḫat*

beyitleriyle de sona ermektedir.

Bu nüsha, sayfa ve satır numaralarının farklılığı dışında Köprülü nüshasının birebir kopyası durumundadır.

6.9. Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi ASL 237:

Hāzā Kitābu Cevāhirü'l-Me'ānī ve nām-ı dīger

215x155, 175x110 mm ebatlarındadır. 15 satırlı, 140 varaktan oluşan nüsha, nesih hatla hareketli olarak yazılmıştır. Başlıklar, ayetler, hadisler ve bazı Arapça ibareler kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

Eser,

Bi'smillāhi'r-raḫmāni'r-raḫīm

*Ḥamd ol Allāha kim Raḫmāndur
Hem Raḫīm ü Mün'im ü Mennāndur*

*Yerde gökde ḫüküm anuñdur emr anuñ
Cān u tende luṭf anuñdur ḳahr anuñ*

*Kendü zātındandur aña vücūd
Pes aña lāyık-durur iḫsān-ı cūd*

beyitleriyle başlamıştır. Nüshada 8b'den 9a'ya geçişte eksiklik vardır. Bu durum 8b sayfasının sonunda eseri kontrol eden bir şahıs tarafından çobanda *eksikdir* diye belirtilmiştir. Bu eksiklik eser diğer nüshalarla kontrol edilince tespit edilmiştir. Eksik olan bölüm, Allāh'ın esmasına iman getirme bahsinin anlatıldığı kısımlar; *Esmāü'l-Hüsñadan Allāh, Rahmān, Rahīm, Melik, Kuddūs ve Selām isimleri ve Mü'min* isminin baş kısımları, bundan da hareketle eksikliğin 10 varak civarında olduğunu söylemek mümkündür.

Nüsha gayet okunaklıdır ve herhangi bir sayfasında bozuk, okunamayan bir kısım bulunmamaktadır. Sadece baş kısımda eserin adı verilirken “*nām-ı diger*”den sonra belirtilecek eserin ikinci ismi silinmiştir. (1b-1) Yazmanın müstensih için herhangi bir kayıt bulunmamakla beraber istinsah tarihi 954/1548 kitabın sonunda şu şekilde belirtilmiştir: “*temmet bi-‘avnillāh ve Hüseyni’t-tevfik tahtiren fi evāhiri şehri zi’l-ka’de sene erba’a hamsin ve tis’a mi’e*” Eserin telif tarihi ise diğer nüshalarda belirtildiği gibidir. “*bu maqālāt fütühünüñ fethi muharrem evsateynide idi seb’a tis’a ve semāni mi’e*” (4a/13-14)

Nüsha şu beyitlerle sona ermektedir:

Şabūr olğıl ki bulasın tarikat

Şamūd olğıl ki bilesin hakikat

Toludur bu kitāb içi hidāyet

Eger ‘aqluñ vār ise tut naşihat

Bu nüshayı bilim camiasına ilk duyuran ve değerlendirmesini yapan Kazım Köktekin olmuştur (Köktekin, 2001:142-152).

6.10. Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, 37 Hk 2384/1

Hāzā Kitāb-ı Cevāhiri'l-Me‘ānī

Nüsha, 210x150 mm ebatlarındadır. 15 satırlı 72 varaktan müteşekkil yazma kalın nesih hatla ayrıca söz başları ve ayetler de kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

Nüshanın başı:

Bi’smillāhi’r-raḥmāni’r-raḥīm

Allāh sübhānehū ve ta‘ālā hazretlerine ḥamd ü senā ve resūlullāh şallallāhu ‘aleyhi veselleme şalāt ü selāmdan şoñra Ḥaḳ tebāreke ve ta‘ālānuñ ‘ināyet-i bī-‘illetinden ve

kerem-i bî-nihāyetinden ümîz oldur ki bu ‘abd-i za‘îfün beyānın sehv ü zelil ü haṭā ve helelden maḥfūz eyleye.’ şeklindedir.

Nüşanın müellif adı kayıtlı değildir. Nüşanın istinsah tarihi 1039/1629 yılıdır. “*bu maḳāle biñ otuz toḳuz senesiniñ māh-ı Muḥarremü’l-ḥarāmının evāsıṭındaydı...*” (1b/14-15)

Nüşa ikinci bābda anlatılan Esmā-yı Hüsnā şerhinin muhtasarı ile bitirilmiştir: “*Esmāü’l-ḥüsnāniñ şerhini muḥṭaşar kılalum bu ‘azîz ve görklü adlarıñ sevābını şerḥ itmege nice füzelānuñ tāḳatleri tāḳ olup ‘aciz ve fermānde ḳalmışlar temmetü’l kitāb bi-‘avni’llāhi’l-meliki’l-vehhāb.’*”

Nüşa, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi bölümü 1380-1’de kayıtlı yazmanın kopyasıdır.

6.11. Bibliotheque Nationale (Paris), E. Blochet, Supp.499

Cevāhirü’l-Me‘ānī

Nüşa, 21x14,5 cm. ebatlarındadır. 13 satırla 222 varaktan müteşekkil olan yazma kalın nesih hatla yazılmış olup başlıklar, ayetler, hadisler, isimler ve Arapça ibareler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Nüşa şu şekilde başlamaktadır:

- 1b 1 *Bi’smillāhi’r-raḥmāni’r-raḥīm*
 2 *Bulmadı ḳaṭ‘ā ḥalel bulmaz yine*
 3 *Bir tütünden künbedi ḥaḍra ider*
 4 *İç yağından gözleri bīnā ider*
 5 *Ṭoprağılan ādemi ednā ider*
 6 *‘İsī’yi bilden düzüp bālā ider*
 7 *Göklere dön diyeli gerdān-durur*
 8 *Ol semā‘uñ zevḳ-ile ḥayrān-durur*
 9 *Ol ulu derğāhda buyır gündüzin*
 10 *Eyledi alçağ oldu esfelīn*
 11 *Bu cihān maḥdūd ol bī-ḥad-durur*
 12 *Ni‘meti vü ḥikmeti bī-‘add-durur*
 13 *Şad hezārān uşbunuñ gibi cihān*
 14 *Yaradur ol şāh-ı cem‘-i ‘aşıḳān*

- 2a 1 *Sivrisiñekte düzedür zü'l-füķār*
 2 *Hem örümcegi ider ol perdedār*
 3 *Balı arudan getirür ol Ķadār*
 4 *Hem gönül Ķurdına düzdürür Ķarār*

Nüşanın müellifi Hızır bin Ya'ķüb nüshalar içerisinde Tırnovalı nüshası ile bu nüshada zikredilmiştir: “*ammā Tañrınuñ hamdinden ve Resulünüñ salavātından soñra bu za'if du'acı Hızır bin Ya'ķüb Ķatib eydür sebab-i te'lif-i kitāb oldur kim çün maħbūbi's-selāfın sultānu-'l-muķarrabın pāşā Ķazretinüñ evşāf-ı Ķamīdesini ve ahlāķ-ı kerīmesini işitdüm...*”(6b-7-12)

Eserin adı:

Müellif:“*ve bu kitābuñ adını Cevāhirü'l-Me'ānī virdüm...*” (10a-6-7) cümlesiyle eserinin tam adını söyler.

Nüşanın bölümleri ve yazıldığı tarih şu şekilde verilmiştir:

“...*ve bünyādını biş bāb üzerine vaz'itdüm*
Bāb-ı evvel ma'rifeti'n-nefsdedür,
Bāb-ı s vācibādadur,
Bāb-ı sālīs beyān-ı fıtrat-ı ervāĶdadur,
Bāb-ı rābi' beyān-ı Ķilķat-i insāndadur,
Bāb-ı Ķamis beyān-ı sülūk-i ümerā' ve-vüzerādadur,
bu mākālāt fütūĶınıñ fetĶi muĶarrem ayınıñ evāsıķında-y-ıdı sene tis'a ve semāni miye” (10b/4-11)

Nüşanın sonu:

“*naşīĶat içüñi taşuñı şer'at emri-y-ile ārī eylegil ve muĶālefet itmegil. Şi'ir*

Şabūr olĶıl ki bulasın tarīķat

Şamūt olĶıl ki bulasın Ķakīķat

Ķoludur bu kitāb içi hidāyet

Eger 'aķluñ var ise tut naşīĶat” (222b 1-6)

Farklı olduğu dikkat çeken başka bir yazı ile bir nasihat daha ilave edilerek nüsha sona ermiştir:

“...naşihat ‘âkil kişi oldur kendünün aḥvālinden gāfil olmaya dāyimā ‘âkıbetin fikr eyleye mazlūmları hoşnūd eyleye zāhiren şerī‘at aḥkāmı-y-ıla bezeye bātının tarīkat ikrāmı-y-ıla ma‘mūr eyleye temmetü’l-kitāb bi‘avni’llāhi’l-meliki’l- vehhāb” (222b 7-10)

6.12. Zeki Kaymaz’ın Emekli Öğretmen M. Ali Cengiz Bey’den temin ettiği nüsha:

Cevāhirü’l- Me‘ānī

Zeki KAYMAZ’ın çalışmasından edindiğimize göre; 108 (1b-108b) varaktan oluşan yazmanın satır sayısı her sayfada 16’dır. Nüshanın ebatları 17x23 cm’dir. İstinsah tarihi 6 Recep 1196/1780 dir. Müstensihi Muhammed ibni Ebī Bekr’dir. Yazı çeşidi hareketli nesihtir. Bâblar, konu başlıkları, ayet ve hadisler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Bu nüsha,¹¹ Zeki Kaymaz tarafından doçentlik tezi olarak hazırlanmıştır.

6.13. Mümtaz Şükrü Eğilmez’in “eline geçtiğini” bildirdiği nüsha:

Bu nüsha hakkında Eğilmez şu bilgileri vermektedir: “Yazılışı hicrî 965 senesinde sona eren, dört santim kalınlığında ve bütün eski eserlerde olduğu gibi sahife numaraları bulunmayan, her sahifesinin altındaki meteakip sahifinin ilk kelimesi yazılı enterasan cildli, yazma bir kitab elime geçti: Cevāhirülme‘ānī.

Dinî ve ahlaki, hakimane bir eser olan kitabın, Osmanlı imparatorluğunun en yüksek, en haşmetli devri olan Kanunî Süleyman zamanında yazılmış olması ayrıca dikkatimi çekti. Kimin zamanında yazıldığını araştırdım. Baştan bir veya birkaç sahifinin noksan olması, son sahifede de bu noktayı aydınlayabilecek hiçbir kayıt bulunmaması dolayısıyla müellifini anlayamadım. Karıştırdığım sahifelerin o devrin dinî telkinleri, zihniyet telakkisi; bilhassa lisan ve ifade bakımından, dikkate değer satırlara tesadüf ettim” ... (Çetin, 2003, s.309-321).

6.14. Diyarbakır Kütüphanesinde 2064/A numaradaki nüsha:

Bu nüsha hakkında Önder Göçgün şu bilgileri vermektedir: “19,5x12,5 cilt ebadı. 15,5x8,5 yazı ebadı. 118 sayfa. Kahverengi deri kaplı, manzum bir eserdir. Metin başlıkları kırmızı, metin kısımları siyah mürekkeple kaleme alınmıştır. Eserin tam adı: Kitabı Cevāhirü’l-Me‘ānī şeklindedir.

¹¹ Kaymaz, Zeki; **Ahmed-i Dâ‘î, Cevāhirü’l-Ma‘ānī (İnceleme-Metin- Sözlük)**, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doçentlik Çalışması, Malatya 1997.

İlk sayfadaki yazıların en altında Abdullah Ağa ismine ve 1238 tarihine rastladık.

Kitapta dünyaya, ahirete, dini hususlara dair bilgiler yer almaktadır” (Göçgün, 1991: 676-677).

Üzerinde çalıştığımız Cevāhirü'l-Meānī adlı eserin Köprülü Kütüphanesi 153 numarada kayıtlı bulunan nüshası dâhil olmak üzere varlığından haberdar olduğumuz ve tetkik ettiğimiz 15 nüshası bulunmaktadır. İncelemelerimizden bu nüshalar arasında farklılıklar olduğu görülmektedir. Öyle ki bazıları bir başka eser intibâ uyandırabilecek kadar farklılıklar içermektedir. Bazı nüshaların ise birbirinin kopyası olduğu açıktır. Ancak Köprülü Kütüphanesi 153 numarada kayıtlı bulunan nüshanın bu nüshaların en eskisi olduğu kanaatindeyiz.

Sonuç:

Yukarıda çeşitli yönleriyle tanıtmaya çalıştığımız Hızır bin Yakub'un Cevāhirü'l-Meānī adlı eserinin Köprülü Kütüphanesi 153 numarada kayıtlı bulunan nüshası esas olmak kaydıyla diğer 14 nüshasını da tanıtmaya çalıştık. XV. yüzyılda kaleme alınmış olan bu eserin, Anadolu sahasında yazılan ilk Esmā-yı Hüsnâ şerhini de içermesi dikkat çekici bir özelliği olup eserin değerini bir kat daha artırmaktadır.

Eserin nüsha sayısının çok olması, Cevāhirü'l-Meānī'nin çok sevilen ve çok okunan bir eser olduğunun kanıtı olarak kabul edilebilir. XV. Yüzyıl dinî ve tasavvufî terminolojii bünyesinde barındıran bu eserin kitap hâlinde yayımlanması için çalışmamız sürmektedir. ©

KAYNAKLAR

- Altıntaş, Hayrani (ty.). *Tasavvuf Tarihi*, Ankara: Akçağ Yay.
- Ayverdi, İlhan (2006). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 3 cilt, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Bursalı Mehmed Tahir (1333). *Osmanlı Müellifleri*, C. I-II, İstanbul.
- Çağbayır, Yaşar (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük*, 5 Cilt, İstanbul.
- Çetin, Abdülbaki. *Ahmed-i Dâ'î'ye Atfedilen Bir Eser: Cevâhirü'l-Maânî*, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Erzurum, 2003, S 21 s. 309-321.
- Çetin, Abdülbaki. *Ahmed-i Dâ'î'ye Atfedilen Yüz Hadis Tercümesi Üzerine*, İlmî Araştırmalar, 2004, S 18, s. 25-30.
- Devellioğlu, Ferit (1993). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dilçin, Cem (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara: TDK Yay.
- Doğçün, Önder (1991). *Türk Edebiyatı Araştırmaları II*, Konya: Selçuk Üniversitesi Yay.
- Hızır bin Yakub (1406). Cevâhirü'l-Me'ânî, Köprülü Kütüphanesi, Kayıt Nu.: 153.; Süleymaniye Kütüphanesi Birinci Serez, Kayıt Nu.: 1526/1.; Süleymaniye Kütüphanesi, Tırnovalı Kayıt Nu.: 1854/1.; Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, Kayıt Nu.: 1380/1.; Süleymaniye Kütüphanesi İbrahim Efendi, Kayıt Nu.: 1854/1.; Süleymaniye Kütüphanesi Şehid Ali Paşa, Kayıt Nu.: 2807/2.; Millî Kütüphane-1 Kayıt Nu.: 06 Mil. Yz. FB 381.; Millî Kütüphane-2: Kayıt Nu.: 06 MK Yz. A 8394.; Millet Kütüphanesi Ali Emiri, Kayıt Nu.: Şeriyeye, 533.; Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Kayıt Nu.: ASL 237, Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, Kayıt Nu.: 37 Hk 2384/1.; Bibliotheque Nationale, E. Blochet, Supp.499.
- Kaymaz, Zeki (1997). *Ahmed-i Dâ'î, Cevâhirü'l-Maânî* (İnceleme-Metin- Sözlük), Malatya (Yayımlanmamış Doçentlik Çalışması).
- Köktekin, Kâzım. *Ahmed-i Dâ'î'nin Cevâhirü'l-Maânî Adlı Eserinin Yeni Bir yazması Üzerine*, İlmî Araştırmalar 12, 2001, s. 143-152.
- Köprülü, Fuat (2003). *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Akçağ Yay.
- Levend, Ağâh Sırrı. *Dinî Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri*, TDAY-Belleten 1972, s. 35-80.
- Mansuroğlu, Mecdut (1951). *Anadolu'da Türk Yazı Dilinin Başlaması ve Gelişmesi*, TDED IV/3, s. 9-17.
- Mazıoğlu, Hasibe *Türk Ansiklopedisi*, Meb. Yay., Ankara, 1983, C. 32, s. 99.
- MEGSB (ty.). *İslam Ansiklopedisi*, 13. cilt, İstanbul: MEB Basımevi.
- Özkan, Mustafa (2000). *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, İstanbul: Filiz Kitabevi.

- Parlatır, İsmail (2006). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Yargı Yayınevi.
- Tietze, A. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, cilt I, A-E, İstanbul-Wien
- Timurtaş, Faruk Kadri (1992). Eski Anadolu Türkçesi, *Türk Dünyası El Kitabı* 2. Cilt Dil-Kültür-Sanat, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 121, s.120-146.
- Türk Dil Kurumu (1963-1977). *Tarama Sözlüğü* I-VIII, Ankara: TDK Yay.
- Türk Dil Kurumu (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara: TDK Yay.
- Türk Dil Kurumu (1993). *Derleme Sözlüğü*, Ankara: TDK Yay.
- Türk Dil Kurumu (1998). *Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK Yay.
- Türk Dil Kurumu (2005). *Yazım Kılavuzu*, (24. Baskı), Ankara: TDK Yay.
- Türkiye Diyanet Vakfı (1988-2007). *İslam Ansiklopedisi*, 33 cilt, İstanbul.
- Uludağ, Süleyman (2002). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı (1995). *Büyük Osmanlı Tarihi*, 6 cilt, Ankara: TTK Yay.